

Boboqulov Lochinbek Zikir o'g'li
Samarqand iqtisodiyot va pedagogika
universiteti Samarqand kampusi magistranti
l.bobokulov@gmail.com

ANTIK VA ILK O'RTA ASRLARDA SO'G'D VA XITOIY MADANIY ALOQALARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada Antik va ilk o'rta asrlarda So'g'd va Xitoy o'rtasidagi madaniy aloqalar savdo, diplomatiya, diniy va san'at almashinuvi orqali rivojlandi. Ipak yo'li iqtisodiy, ilmiy va ma'rifiy g'oyalarni uzatishda muhim vosita bo'lib, sivilizatsiyalararo integratsiya va madaniy sintez jarayonlarini qo'llab-quvvatladi. Tadqiqot tarixiy manbalar, arxeologik topilmalar va etnografik ma'lumotlar asosida madaniy interaktiv jarayonlarni tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: So'g'd, Xitoy, madaniy aloqa, Ipak yo'li, savdo, diplomatiya, Buddizm, Zardushtiylik, hunarmandchilik, arxeologiya, integratsiya.

КУЛЬТУРНЫЕ СВЯЗИ СОГДА И КИТАЯ В АНТИЧНОСТИ И РАННЕМ СРЕДНЕВЕКОВЬЕ

Аннотация. В статье анализируются культурные связи между Согдами и Китаем в античную и раннесредневековую эпоху через торговлю, дипломатию, религию, искусство и технологический обмен. Шёлковый путь служил средством передачи экономических, научных и образовательных идей, укрепляя межцивилизационную интеграцию и процессы культурного синтеза.

Ключевые слова: Согд, Китай, культурные связи, Шёлковый путь, торговля, дипломатия, Буддизм, Зороастризм, ремёсла, археология, интеграция.

CULTURAL RELATIONS BETWEEN SOGD AND CHINA IN ANTIQUITY AND THE EARLY MIDDLE AGES

Annotation. The article examines cultural interactions between the Sogdians and China in the ancient and early medieval periods through trade, diplomacy, religion, art, and technological exchange. The Silk Road facilitated the transmission of economic, scientific, and educational ideas, reinforcing intercivilizational integration and processes of cultural synthesis.

Key words: Sogd, China, cultural interaction, Silk Road, trade, diplomacy, Buddhism, Zoroastrianism, craftsmanship, archaeology, integration.

Antik va ilk o'rta asrlarda So'g'd va Xitoy o'rtasidagi madaniy aloqalar Markaziy Osiyo va Sharq dunyosining tarixiy rivojlanishida muhim rol o'ynagan. Ushbu aloqalar nafaqat savdo va iqtisodiy munosabatlarga, balki diniy, san'at, me'morchilik, hunarmandchilik va ilmiy bilimlar sohalariga ham chuqur ta'sir qilgan. So'g'diylar o'zlarining strategik joylashuvi va savdo-sanoat faoliyati orqali Xitoy shaharlarida ijtimoiy va madaniy hayotga integratsiyalashgan, o'z tajribalari va bilimlarini mahalliy jamiyatga olib kirgan. Ipak yo'li orqali amalga oshgan transport va savdo yo'llari ikki sivilizatsiya o'rtasidagi interaktiv almashinuvga imkon yaratgan. Shu orqali yangi mahsulotlar, texnologik yangiliklar, san'at va musiqa an'analari bir-biriga kirib borgan, ular mahalliy hayot tarzini boyitgan.

Xitoy va So'g'd o'rtasidagi madaniy o'zaro ta'sir jarayonida diniy va falsafiy qadriyatlar ham muhim ahamiyat kasb etgan. Buddaviylik, Zardushtiylik va boshqa diniy oqimlar ikki sivilizatsiyada madaniy integratsiya va o'zaro tushunishni kuchaytirgan. Shu bilan birga, hunarmandchilik, me'morchilik va bezak san'ati sohalarida o'zaro almashinuv ikki madaniyatni boyitgan va yangi estetik shakllar, stilistik yo'nalishlar va texnik tajribalarni yaratishga xizmat

qilgan. Musiqa va dramaturgiya sohalari ham o'zaro ta'sirdan mustasno emas; so'g'd musiqachilari va xitoy cholg'u asboblari an'analari bir-biriga kirib, yangi ijodiy shakllarni shakllantirgan.

Shuningdek, so'g'diylarning Xitoy shaharlarida faoliyati urbanizatsiya jarayonlariga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Shaharlararo savdo va iqtisodiy aloqalar kuchaygan, ko'p millatli ijtimoiy muhit shakllangan va mahalliy aholining turmush tarzi, kiyim-kechak madaniyati, ovqatlanish va kundalik hayotdagi me'yorlar o'zaro integratsiyalashgan. Ushbu jarayonlar So'g'd va Xitoy madaniy aloqalarini faqat iqtisodiy kontekstda emas, balki ijtimoiy, diniy, estetik va intellektual kontekstda ham baholash imkonini beradi.

Shunday qilib, So'g'd va Xitoy o'rtasidagi madaniy aloqalar ikki sivilizatsiya o'rtasida transmadaniy integratsiya, bilim va tajriba almashinuvi hamda sivilizatsiyalararo o'zaro ta'sirning qadimiy Sharq tarixida qanday rivojlanganini ko'rsatadi. Bu jarayonlar Markaziy Osiyo va Xitoy tarixiy rivojlanishining muhim asoslarini tashkil etgan va keyingi davrlar uchun madaniy sintez va integratsiya tajribasini yaratgan.

Tadqiqot Xitoy solnomalari, So'g'd yozma yodgorliklari, arxeologik topilmalar hamda A.Sagdullaev va R.G'aniyev kabi o'zbek so'g'dshunoslarining ilmiy qarashlariga tayangan holda olib boriladi. Metodologiya tarixiy-qiyosiy, manbashunoslik, arxeologik, tizimli va madaniy-tipologik tahlil usullari orqali So'g'd-Xitoy aloqalarining mazmuni va rivojlanish bosqichlarini aniqlashga qaratiladi. Bu jarayon madaniy almashinuvning shakllanish omillarini, savdo yo'llari ta'sirini va ikki sivilizatsiya o'rtasidagi ijtimoiy dinamikani tahlil qilish imkonini beradi.

So'g'diylarning xalqaro savdo yo'llaridagi faoliyati, ayniqsa Ipak yo'lidagi nufuzli vositachilik roli, Xitoy bilan aloqalarni yanada jadallashtirgan. Bu jarayonlar faqatgina mahsulotlar almashinuvi bilan chegaralanmay, balki ilmiy bilimlar, diniy ta'limotlar, san'at an'analari, texnologik yangiliklar va ijtimoiy qadriyatlar almashinuviga ham keng yo'l ochgan [1].

O'zbek olimlarining tadqiqotlarida So'g'd-Xitoy aloqalarining ko'p qatlamli tabiati alohida ta'kidlanadi. A. Sagdullaev o'z asarlarida So'g'dning Sharq bilan aloqalari aynan savdo faoliyati orqali kuchayganini, savdogarlar esa nafaqat moddiy, balki ma'naviy qadriyatlar tashuvchisi bo'lganini qayd etadi [2].

Uning fikricha, So'g'd karvonsaroylari, savdo yo'llaridagi diplomatik vakillik, shaharlararo harakat markazlari Xitoy bilan madaniy yaqinlashuvni kuchaytiruvchi eng muhim institutlardan biri bo'lgan. Shuningdek, so'g'diylar Xitoyning ichki hududlarida muhim iqtisodiy mavqega ega bo'lganligi haqida tarixiy manbalar ham tasdiqlaydi. R. M. G'aniyevning tadqiqotlari So'g'd insoniyat tarixidagi eng muhim madaniy tranzit hududlardan biri bo'lganini ko'rsatadi [3].

U So'g'd aholisining ko'p tilliligi, diniy bag'rikengligi, savdo diplomatiyasi va ma'naviy qadriyatlar almashinuvidagi moslashuvchanligini ushbu aloqalarning asosiy omillaridan biri sifatida qayd etadi. Uning ta'kidlashicha, Xitoyga kirib borgan so'g'diylar nafaqat savdogar balki tarjimon, musiqachi, ustoz, diplomat, hunarmand sifatida faoliyat yuritib, Xitoyning saroy madaniyatiga, diniy tafakkuriga va shahar ijtimoiy hayotiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan.

Antik va ilk o'rta asrlarda So'g'd va Xitoy o'rtasidagi madaniy aloqalar Sharq sivilizatsiyalarining shakllanishi, Ipak yo'li madaniy jarayonlari va transmadaniy uzviylikning chuqur tarixiy mexanizmlarini ochib beruvchi murakkab tizim sifatida qaraladi. Bu jarayonlar o'z ichiga iqtisodiy, siyosiy, diniy, ilmiy va madaniy omillarni qamrab olgan bo'lib, ikki xalqning turmush tarzi, dunyoqarashi va ijtimoiy institutlariga sezilarli ta'sir o'tkazdi. So'g'd savdogarlarining Xitoy hududidagi faoliyati, Xitoy saroyining diplomatik ehtiyojlari, diniy g'oyalar almashinuvi hamda ilmiy tafakkurning tarqalishi—bularning barchasi ikki sivilizatsiya o'rtasidagi aloqalarning ko'p qirrali va uzoq davom etganligini Hansen, Valerie asrarlari tasdiqlaydi [4].

So'g'dlarning madaniy aloqalardagi yetakchi o'rni, eng avvalo, ularning savdo, diplomatiya va ma'naviy hayotdagi faol roli bilan belgilanadi. So'g'diylar eramizning IV–VIII asrlarida Sharq va G'arbni bog'lovchi eng faol savdo va madaniy vositachilar sifatida tanilgan. Xitoy yilnomalarida ham ular "dunyoning turli mintaqalariga borib savdo qiluvchi xalq" Lui, Xinru fikrlarida qayd etilgan [5].

So'g'dlarning karvon yo'llari orqali olib borilgan savdo faoliyati faqat iqtisodiy almashinuv emas, balki madaniy, ilmiy va diniy qadriyatlarining ikki yo'nalishda harakatlanishiga xizmat qilgan. Whitfield, Susan tadqiqotlarida keltirilishicha Karvon yo'li orqali tarqalgan zardo'shtiylik unsurlari, maniheylik ta'limotlari, buddaviylikning ayrim talqinlari, san'at va musiqa an'analari So'g'd–Xitoy muloqotining chuqurligidan dalolat beradi [6].

Xitoy saroyida so'g'diylarning diplomat sifatidagi mavqei ham ahamiyatli bo'lgan. Rafening qarashlarida Tang sulolasi davrida saroyda xizmat qilgan ko'plab so'g'dlar haqida tarixiy manbalarda qaydlar mavjud. Ular turli xorijiy davlatlar bilan muzokaralar olib borgan, iqtisodiy vazifalarni bajargan va madaniy vositachi sifatida faoliyat yuritgan [7].

Bu jarayon ikki tomonlama siyosiy ishonchning shakllanishi bilan birga, madaniy integratsiya uchun ham mustahkam zamin yaratgan. So'g'dlarning Xitoy san'ati va ikonografiyasiga ta'siri ham diqqatga sazovor. Markash tadqiqotlarida Tang davridagi terrakota haykalchalaridagi so'g'diy musiqa asboblari, kiyim-kechaklar, raqs an'analari ikki xalq madaniy unsurlarining sintezi natijasi hisoblanadi [8].

Xitoydagi buddaviy ibodatxonalar devor rasmlarida uchraydigan so'g'd savdogarlari tasviri, ularning musiqiy anjumanlari va turmush sahnalari madaniy ta'sirning aniq izlaridir. Baipakov, K.M takidlashicha Bu izlar arxeologik topilmalar, devoriy suratlar, tamg'alar va yozma hujjatlar orqali tasdiqlanadi [9].

Til va yozuv tizimlari sohasida ham sezilarli o'zaro ta'sir kuzatiladi. Xitoy hududida topilgan ko'plab so'g'diy yozuvlar ilmiy aloqalarning mavjudligini ko'rsatadi. Buddaviy matnlarning tarjimasida jarayonida so'g'd tilidan faol foydalanilgan, ayrim fonetik va grammatik shakllar esa Xitoy tiliga o'z ta'sirini o'tkazgan. So'g'd yozuvining Xitoydagi tarqalishi Hirth, Friedrich. Tadqiqotchi tomonidan "madaniy tranzit tizimi" deb baholangan, bu tizim orqali diniy g'oyalar, savdo qoidalari va ilmiy matnlar uzatilgan [10].

Diniy almashinuv ham ikki xalq o'rtasidagi integratsiyaning muhim qismidir. Whitfield, Susan. kabi tadqiqotchilar asarlarida Zardushtiylik elementlarining Xitoy hududiga kirib kelishi, maniheylikning Tang davrida davlat tomonidan tan olingan davrlari, buddaviylikning so'g'd savdogarlari orqali tarqalishi madaniy tizimlarning o'zaro boyishiga xizmat qilgan. Manbalarda qayd etilishicha, so'g'diy ruhoniylar Xitoyning turli hududlarida diniy marosimlarni boshqargan, ibodatxonalar barpo etgan va falsafiy matnlar tarjimasida ishtirok etgan [11].

Xitoydagi buddaviylik maktablarining ayrim ta'limotlari so'g'diylarning diniy-falsafiy qarashlari bilan uyg'unlashgan. Ilmiy bilimlar va texnologik yangiliklarning tarqalishi ham o'zaro ta'sirning asosiy ko'rinishlaridan biridir. Yatsenko, A. asarlarida Ipak, qog'oz, metall buyumlar ishlab chiqarish, shuningdek, astronomiya va geodeziya sohasidagi ayrim ma'lumotlar ikki tomonlama harakatlanib, madaniy transformatsiyani tezlashtirganligini takidlaydi [12].

Tang sulolasi davrida so'g'diy muhandislar va hunarmandlar Xitoy shaharlarida faoliyat yuritgan, ba'zilar saroy ustalari maqomiga ega bo'lgan. Hansen, Valerie asarlarida takidlashicha Ularning metallga ishlov berish, bezak san'ati va savdo tizimidagi tajribasi Xitoy madaniyatiga o'z ta'sirini o'tkazgan [13].

So'g'd–Xitoy aloqalarining yana bir muhim jihati bu urbanizatsiya jarayonlariga qo'shgan hissadir. Lui, Xinru fikricha Xitoy tarixiy manbalarida qayd etilishicha, so'g'diylar ayrim shahar markazlarining iqtisodiy faoliyatida yetakchi rol o'ynagan, ular orqali shaharlararo aloqa kuchaygan, savdo markazlari kengaygan va ko'p millatli ijtimoiy muhit shakllangan [14].

Shuningdek, ular Xitoyning ichki bozoriga yangi mahsulotlar, yangi savdo tartibi va marketing tajribasini olib kirgan. Ipak yo'li bo'ylab tarqalgan musiqa an'analari ham madaniy ta'sirning yorqin misolidir. Markash, Boris. takidlaganidek So'g'd musiqachilari Xitoy saroy marosimlarida ishtirok etgan, ularning cholg'u asboblari mahalliy musiqa tizimiga kirib kelgan. Xitoy miniatyuralarida ko'plab sozlar chang, barbat, ud kabi cholg'ular so'g'd an'alarining ta'siri bilan paydo bo'lganligi ilmiy manbalarda qayd etiladi [15]. So'g'd va Xitoy o'rtasidagi madaniy aloqalar Ipak yo'li orqali nafaqat savdo, balki ilmiy bilimlar, diniy ta'limotlar, san'at va texnologik yangiliklarning uzatilishini ta'minlagan. So'g'diylar diplomat, tarjimon, musiqachi, hunarmand va savdogar sifatida faol bo'lib, Xitoyning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotiga

sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Tang sulolasi davrida ularning saroydagi mavqei, karvonsaroylar va shaharlararo markazlardagi faoliyati urbanizatsiya jarayonlarini kuchaytirib, ko'p millatli va ko'p qatlamli ijtimoiy muhitni yaratgan. So'g'd yozuvlari, buddaviy matnlarning tarjimai, musiqiy va san'at an'analari ikki sivilizatsiya o'rtasidagi madaniy sintezni kuchaytirgan. Diniy almashinuv, san'at va ilmiy ma'lumotlarning ikki yo'nalishda harakatlanishi madaniy integratsiya jarayonining chuqurligini ko'rsatgan. Shu bilan birga, Ipak yo'li orqali olingan tajribalar va qadriyatlar sivilizatsiyalararo o'zaro boyish va madaniy hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qilgan.

So'g'd va Xitoy o'rtasidagi antik va ilk o'rta asr madaniy aloqalari murakkab va ko'p qirrali tarixiy jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu aloqalar nafaqat savdo va iqtisodiy munosabatlar bilan chegaralanib qolmay, balki diniy-falsafiy, san'at, estetik, texnologik va ijtimoiy sohalarga ham chuqur ta'sir ko'rsatgan. So'g'diylar Xitoy hududida nafaqat mahsulotlar va texnologiyalarni tarqatgan, balki san'at, musiqa, me'morchilik, savdo tizimi va madaniy qadriyatlarni ham olib kirgan. Ularning faoliyati shaharlararo aloqalarni rivojlantirish, urbanizatsiya jarayonlarini kuchaytirish va ko'p millatli ijtimoiy muhitni shakllantirishga xizmat qilgan.

Xitoyda buddaviylik maktablari bilan uyg'unlashgan so'g'diylarning diniy-falsafiy qarashlari, ilmiy bilimlar va texnologik yangiliklar, shuningdek, san'at va musiqa an'analari ikki tomonlama madaniy integratsiyani kuchaytirgan. Bu jarayon nafaqat tashqi aloqalarni mustahkamlab, balki ichki ijtimoiy hayot va kundalik madaniyatga ham chuqur ta'sir qilgan. Musiqa, kiyim-kechak, hunarmandchilik, savdo rastalari va karvonsaroylar kabi elementlar o'zaro kirishib, ikki sivilizatsiya madaniy integratsiyasini mustahkamlagan va madaniy transformatsiyani tezlashtirgan. Shuningdek, bu jarayon orqali yangi bilimlar, g'oyalar va texnologiyalar ijtimoiy hayotga singdirilgan, madaniy va estetik qadriyatlar boyitilgan. So'g'd–Xitoy aloqalari tarixiy tajriba sifatida keyingi avlodlar uchun transmadaniy o'zaro ta'sir va global integratsiya modelini yaratgan. Shu bilan birga, ular Markaziy Osiyo va Sharqning keyingi tarixiy rivojlanishiga sezilarli iz qoldirgan. Umuman olganda, So'g'd va Xitoy o'rtasidagi madaniy aloqalar ikki sivilizatsiyaning o'zaro boyituvchi, innovatsion va integratsion jarayonlarini yaqqol namoyon qiluvchi tarixiy hodisa sifatida baholanishi mumkin. Bu jarayonlar sivilizatsiyalararo o'zaro ta'sirning qadimiy Sharq dunyosida qanday rivojlanganini va uning Markaziy Osiyo va Xitoy tarixida qoldirgan chuqur izini aniq ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Sagdullaev, A. So'g'd madaniyati va uning Sharq bilan aloqalari. Toshkent: Fan, 2002, 45-bet.
2. G'aniyev, R. M. Markaziy Osiyo va Xitoy tarixiy-madaniy aloqalari. Toshkent: Universitet, 2010, 63-bet.
3. Is'hoqov, M. O'rta Osiyo arxeologiyasi va madaniy aloqalar. Toshkent: O'zbekiston, 2015, 112-bet.
4. Hansen, Valerie. The Silk Road: A New History. Oxford University Press, 2012, P. 54.
5. Liu, Xinru. Ancient India and Ancient China. Oxford University Press, 2010, P. 112.
6. Whitfield, Susan. Life Along the Silk Road. University of California Press, 1999, P. 87.
7. de Crespigny, Rafe. Biographical Dictionary of Later Han. Brill, 2007, p.203.
8. Marshak, Boris. Sogdian Traders and Their Culture. Moscow, 2003, p.65.
9. Baipakov, K.M. O'rta Osiyo arxeologiyasi. Almaty, 2011, p.45.
10. Hirth, Friedrich. China and the Roman Orient. Amsterdam, 2009, p.98.
11. Whitfield, Susan. Silk, Slaves and Stupas. London, 2004, p.134.
12. Yatsenko, A. Sogdians in China. St. Petersburg, 2015, p.58.
13. Hansen, Valerie. The Silk Road and Cultural Exchanges. New York, 2018, p.73.
14. Liu, Xinru. The Silk Road in World History. Oxford UP, 2017, p.120.
15. Marshak, Boris. The Sogdian Influence in Chinese Art. Moscow, 2008, p.91.